

Krakowskie pomniki – pomnik Mikołaja Kopernika

Pomnik Mikołaja Kopernika, pocz. XX w., fot. Zakład fotograficzny „I. Krieger”; wł. MHK, sygn. MHK/K/2041

W zachodniej części Plant nazywanej Ogrodem Uniwersyteckim¹, na kwiatowym skwerze przed Collegium Witkowskiego, od przeszło 50 lat wznosi się pomnik z brązu ku czci Mikołaja Kopernika. Jego historia, jak również dzieje sąsiadującego z nim placu przed głównym gmachem uniwersyteckim sięgają jednak jeszcze XIX stulecia. Wiążą się one z jubileuszami krakowskiej uczelni i powstała wówczas idea wzniesienia przed Collegium Novum dwóch innych pomników – Kazimierza Wielkiego (1310–1370) i Władysława Jagiełły (ok. 1351/1361–1434).

W 1864 roku w Krakowie zorganizowano wielkie obchody 500-lecia powstania Akademii Krakowskiej. Pomysł urządzenia uroczystości jubileuszowych, zgodnie ze zwyczajami panującymi na uniwersytetach europejskich, narodził się już na początku lat 60., o czym w oficjalnym piśmie zawiadamiał austriackie Ministerstwo Oświaty ówczesny kurator uczelni Piotr Bartynowski (1795–1874)².

Początkowo specjalnie powołany komitet organizacyjny przewidywał jubileuszowe wydanie źródeł do dziejów uczelni, jednak pod wpływem rozpoczętych jednocześnie przygotowań do uroczystości rocznicowych na uniwersytecie w Wiedniu, postanowiono rozszerzyć program krakowskich obchodów. Inspirując się wiedeńskim pomysłem wystawienia pomnika założycielowi tamtejszej uczelni, księciu Rudolfowi IV (1339–1365), postanowiono również w Krakowie wzniesć pomniki ku czci dwóch fundatorów – Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły³. Józef Majer (1808–1899) w przedstawionym Senatowi Akademickiemu 30 lipca 1860 roku zarysie jubileuszowego programu pisał: „Grobowce obydwóch tych królów znajdujące się w katedrze krakowskiej przypominają ich wprawdzie krajowi, wszakże pomniki ich wystawione w nadmienionej myśli bądź w rynku krakowskim, bądź na dziedzińcu gmachu bibliotecznego, byłyby szczegółową pamiątką ich zasługi względem Uniwersytetu zarazem wymownym pomnikiem jego pięciowiekowego istnienia”⁴. Koszty tej rzeźbiarskiej „pamiątki”, według pomysłodawcy, miały zostać pokryte ze składki publicznej zorganizowanej na terenie całej Galicji⁵.

Sprawę nadchodzącego jubileuszu kontynuował nowy rektor Uniwersytetu, Józef Dietl (1804–1878), ponownie pod koniec maja 1862 roku zwracając się do władz austriackich o wyrażenie zgody na organizację oraz przeznaczenie na ten cel odpowiedniej subwencji⁶.

¹ Podczas rewitalizacji Plant, prowadzonej od 1989 r. według projektu prof. Janusza Bogdanowskiego (1929–2003), obszar plantacji podzielono na osiem ogrodów: Wawel, Uniwersytet, Pałac Sztuki, Florianka, Barbakan, Dworzec, Gródek, Stradom. *Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant z Plantami*. Red. J. Bogdanowski. Warszawa 1997, s. 478, 479.

² Pismo P. Bartynowskiego z 31 maja 1860 r., cyt. za: Perkowska U.: *Jubileusze Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Biblioteka Krakowska nr 140. Kraków 2000, s. 47.

³ Barycz H.: *Alma Mater Jagiellonica. Studia i szkice z przeszłości Uniwersytetu Krakowskiego*. Kraków 1958, s. 343.

⁴ Perkowska U.: *Jubileusze...*, s. 47.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, s. 54.

Podtrzymano wówczas projekt wystawienia pomników fundatorów, uzależniając jednak ich realizację od wysokości funduszy zebranych drogą ogólnopolskich, społecznych składek. Zakładano, że przy niewielkiej pozyskanej kwocie zostanie ufundowany jedynie monument kazimierzowski⁷. Ponieważ obawiano się, że pomniki te mogą zostać uznane przez zaborcę za dzieła o wymowie patriotycznej, a co za tym idzie ich wzniesienie zostanie zakazane, podkreślano, że będą one ustawione „nie na forum publicznym, ale na jednym z wewnętrznych dziedzińców uniwersyteckich”⁸.

Jednak Dietl liczył się z dużym prawdopodobieństwem nieuzyskania zgody na fundację monumentów. Dlatego też równocześnie postanowił zamówić u malarza Leopolda Löfflera (1827–1898) dwa naturalnej wielkości portrety królewskich fundatorów, których koszt wykonania miał zostać pokryty z dochodów ze specjalnych loterii i imprez artystycznych. Obrazy te ostatecznie zawisły w 1866 roku w dawnej auli uniwersyteckiej w Collegium Iuridicum⁹.

Władze austriackie nie były przychylnie pomnikowemu projektowi, na co wskazuje fakt, że w korespondencji wymienianej z krakowską uczelnią pomijano całkowicie tę kwestię¹⁰. Wybuch powstania styczniowego, w którym licznie udział wzięli krakowscy studenci, popierani przez władze uniwersyteckie, ostatecznie pokrzyżował plany jubileuszowe.

Z powodu obaw Austriaków, aby uroczystościom 500-lecia fundacji uniwersyteckiej nie nadano charakteru manifestacji patriotycznej oraz z braku odpowiednich funduszy zorganizowano jedynie niezwykle skromne, wewnętrzne święto uczelni. Z tego też powodu nie zostały wzniesione pamiątkowe pomniki, jednak dzięki współpracy z Towarzystwem Naukowym Krakowskim i jego prezesem Józefem Majerem wydano kilka interesujących publikacji¹¹.

Jednak w kilkanaście lat później udało się częściowo zrealizować projekt uczczenia pamięci założycieli Krakowskiej Wszechnicy, wznosząc na plantacjach rzeźbiarską

grupę Jadwigi i Jagiełły. Pomnik wykonany przez działającego w Rzymie rzeźbiarza Tomasza Oskara Sosnowskiego (1810–1886), został ofiarowany przez artystę w 1883 roku Muzeum Narodowemu w Krakowie¹². Instytucja ta uznała jednak rzeźbiarską kompozycję, najprawdopodobniej z powodów potężnych rozmiarów, za „nieodpowiednią” do ekspozycji jej w salach muzealnych¹³ i przekazała ją na własność miastu Kraków. Rok później Rada Miasta zdecydowała przekazać darowany pomnik Akademii Krakowskiej z uwagi na ścisły związek obu wyobrażonych postaci z początkami uczelni i z racji jej nadchodzącego jubileuszu¹⁴. Jednak dar ten nie spotkał się z aprobatą Senatu Akademickiego, który krytykował jego formę artystyczną¹⁵. Ponieważ „władze uniwersyteckie, nie chcąc przyjąć tego daru, odrzucały pod różnymi pozorami ustawienie tej rzeźby”, dzieło Sosnowskiego przez dwa lata przeleżało w krakowskich magazynach, czekając na bardziej przychylne czasy¹⁶. Dopiero po śmierci twórcy w 1886 roku¹⁷, Komisja plantacyjna, zdecydowała o umieszczeniu historycznej grupy marmurowej na Plantach. Pomnik stanął na sztucznie usypanym pagórku plantacyjnym pomiędzy wylotem ul. Sławkowskiej a Długiej. Ostatecznie postanowiono poświęcić go nie królewskiej parze fundatorów uczelni, lecz unii polsko-litewskiej (unii krewskiej), odsłaniając go 1 sierpnia 1886 roku w ramach obchodów jej 500-lecia¹⁸.

Koniec XIX wieku przyniósł więcej swobody w zaborze austriackim, a zatem także większą przychylność władz względem fundacji pomnikowych. Dlatego też nie dziwi fakt powrotu na przełomie lat 80. i 90. do idei uczczenia postaci Kazimierza Wielkiego, jak również narodzenia się nowej koncepcji lokalizacji opisywanego pomnika w miejscu tak eksponowanym jak plac przed nowym gmachem uniwersyteckim¹⁹.

Na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” i „Kuriera Warszawskiego” w 1888 roku została opublikowana krótka informacja

⁷ *Loc. cit.*

⁸ *Ibidem*, s. 55; Barycz H.: *Alma Mater...*, s. 343. Zaproponowano wówczas jako lokalizację dzieła pomnikowego dziedziniec lub „skrzydło ogrodowe” Collegium Maius.

⁹ Obecnie portrety zdobią aulę reprezentacyjną w gmachu Collegium Novum. *Ibidem*, s. 78.; Skotnicki A.: *500-lecie odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego na pocztówkach krakowskich z roku 1900*. „Alma Mater” [online] 2002, nr 37 [dostęp: 19 marca 2009 r.]. Dostępny w internecie: <http://www3.uj.edu.pl/alma/alma/37/01/11.html>.

¹⁰ Perkowska U.: *Jubileusze...*, s. 57.

¹¹ Barycz H.: *Alma Mater...*, s. 352–355.

¹² Lameński L.: *Tomasz Oskar Sosnowski 1810–1886. Rzeźbiarz polski w Rzymie*. Lublin 1997, s. 256, 257.

¹³ M.: *List z Krakowa*. „Kłosy” 1886, nr 1088, s. 277.

¹⁴ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej cyt. AUJ), sygn. S II 30, Dziennik podawczy Senatowi UJ na rok 1881–1885.

¹⁵ AUJ, sygn. S II 82, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ, 1880–1890.

¹⁶ Madeyski A.: *Artyści polscy w Rzymie (Garść wspomnień)*. „Sztuki Piękne” 1930, R. VI, s. 1–19.

¹⁷ Lameński L.: *Tomasz Oskar Sosnowski...*, s. 89. Tomasz Oskar

Sosnowski zmarł 27 stycznia 1886 r. w Rzymie.

¹⁸ *Encyklopedia Krakowa*. Red. A.H. Stachowski. Kraków 2000, s. 788.

¹⁹ Król A.: *Ilustrowane dzieje pomnika Adama Mickiewicza w Krakowie*. Kraków 1999, s. 76. Należy w tym miejscu wspomnieć, że oprócz rozważanej w latach 1883–1887 koncepcji wzniesienia na placu przed Collegium Novum pomnika Kazimierza Wielkiego istniał również projekt lokalizacji w tym miejscu pomnika Adama Mickiewicza. W 1883 r., najprawdopodobniej projektant nowego gmachu Akademii, Feliks Księżarski (1820–1884) wykonał plany sytuacyjne plantacji, wskazujące dogodne miejsca pod monument. Zostały one wydane kosztem inicjatora pomysłu w formie reklamowych broszur: *Gdzie postawić pomnik Mickiewicza?* Kraków 1883; *Jeszcze kilka uwag i dokumentów w sprawie pomnika Mickiewicza* (Kraków 1883) Równocześnie Walery Rzewuski (1837–1888) rozpowszechnił fotograficzną reprodukcję akwareli przedstawiającej ten nowy, plantacyjny, uniwersytecki plac. Projekt ten spotkał się jednak z nieprzychylną krytyką i ostatecznie monument wieszczą stanął na krakowskim rynku. Zob.: Biblioteka Jagiellońska, Gabinet Rycin, sygn. I 21 488, tek. 325 III, *Gdzie postawić pomnik Mickiewicza?*, 4 tablice z planami sytuacyjnymi plantacji przed gmachem Collegium Novum, 1883.

o pojawieniu się pomysłu wzniesienia w Krakowie pomnika Kazimierza Wielkiego²⁰. Równocześnie redakcja donosiła, że jeden z działających w tym czasie na terenie miasta artystów rzeźbiarzy, Stanisław Lewandowski (1859–1940), ofiarował bezinteresownie swoją pomoc w urzeczywistnieniu tego projektu²¹. Z nieznanых przyczyn nie został on wówczas zrealizowany, jednak już wkrótce ponownie do tematu powrócono.

W aktach Towarzystwa Upiększenia m. Krakowa i Okolicy pod datą 19 maja 1891 roku pojawiła się wzmianka, że Towarzystwo postanowiło zbadać „co się stało ze sprawą pomnika Kazimierza Wielkiego, którą ujął w rękę komitet z prywatnych osób złożony, a o której od dwu lat żadne nie dochodzą wieści”²². Niestety ta krótka notatka nie podaje żadnych konkretnych informacji dotyczących komitetu pomnikowego, ani też samego pomnika. Podobnie na łamach krakowskiej prasy nie została zamieszczona żadna wzmianka na ten temat.

W dwa lata później na posiedzeniach Towarzystwa Upiększenia m. Krakowa i Okolicy powrócono do tematu kazimierzowskiego monumentu²³. Pomnik miał stanąć przed frontem nowego gmachu Uniwersytetu Jagiellońskiego jako pamiątka założenia krakowskiej uczelni przez Kazimierza Wielkiego w 1364 roku. Jego projekt postanowiono powierzyć Piusowi Welońskiemu (1849–1931), twórcy cenionego pomnika poświęconego pamięci Bohdana Zaleskiego (1802–1886), wzniesionego na Plantach w 1882 roku. W tym celu nieokreślony bliżej „wydział”²⁴, będący najprawdopodobniej pomysłodawcą tej fundacji postanowił starać się o zapomogę od Ministerstwa Oświaty.

W lipcu i w sierpniu 1893 roku Towarzystwo wymieniło wiele listów z Piusiem Welońskim dotyczących projektowanej przez niego rzeźby. Rysunkowy projekt pomnika został przysłany do Krakowa przez rzeźbiarza 25 lipca, o czym informuje Dziennik podawczy Towarzystwa²⁵. Zwrócono się wówczas o nadesłanie dodatkowo dokładnych jego wymiarów, jak również kosztorysu realizacji projektu²⁶. W odpowiedzi Weloński poinformował listownie, że koszt wykonania zamówionego dzieła wyniesie około 15 000 zł²⁷. Wyceny tej Towarzystwo nie zaakceptowało, stwierdzając, że kwota przeznaczona na ten cel nie może przekroczyć 10 000 zł²⁸. Przepuszczalnie był to powód rezygnacji z za-

Cyprian Godebski, Projekt pomnika Mikołaja Kopernika, akwarela, 1896; wł. AUJ, sygn. S II 956

mówienia, a do idei wzniesienia pomnika fundatora uczelni nigdy już nie powrócono.

W 1894 roku Uniwersytet Jagielloński otrzymał od Ministerstwa Wyznań i Oświecenia we Lwowie znaczącą kwotę 30 000 zł na „ozdobienie” budynków uniwersyteckich, co wiązało się z nadchodzącym jubileuszem 500-lecia odnowienia krakowskiej uczelni²⁹. Członkowie Senatu Aka-

²⁰ *Wiadomości artystyczne i literackie „Tygodnik Ilustrowany”* 1888, nr 288, s. 15; *Pomnik dla Kazimierza Wielkiego*. „Kurier Warszawski” 1888, nr 156, wyd. wieczorne, 27 czerwca, s. 2; Borowiejska-Birkenmajerowa M., Demel J.: *Działalność urbanistyczna i architektoniczna senatu Wolnego Miasta Krakowa w latach 1815–1846*. Studia i materiały do historii i architektury i urbanistyki. T. 4. Warszawa 1963, s. 86. Pomysł wzniesienia pomnika Kazimierzowi Wielkiemu narodził się już w połowie lat 20. XIX w. Z przyczyn finansowych nie został jednak zrealizowany. Ponownie idea monumentu kazimierzowskiego powróciła w 1887 r. 19 lutego w Celestacie, siedzibie Bractwa Kurkowego w Ogrodzie Strzeleckim, zorganizowano zabawę karnawałową, z której dochód m.in. miał być przeznaczony na rzecz budowy pomnika króla. Karnawał w Celestacie nie przyniósł oczekiwanych funduszy i ponownie sprawa fundacji pomnika została zaniechana. Lichończak-Nurek G.: *Krakowskie Bractwo Kurkowe dla niepodległości Polski*. Kraków 2008, s. 49.

²¹ *Pomnik dla Kazimierza...*

²² Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej cyt. APKr), sygn. TUK 2 (Towarzystwo Upiększenia m. Krakowa i Okolicy), s. 36, notatka z 19 maja 1891 r.

²³ Ibidem, notatka, z 3 czerwca 1893 r.

²⁴ Najprawdopodobniej chodziło o Wydział Towarzystwa Upiększenia m. Krakowa i Okolicy.

²⁵ APKr, sygn. TUK 8, s. 66, Dziennik podawczy TUK (na lata 1887–1896).

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ AUJ, sygn. S II 956, s. 2, Akta Senatu Akademickiego UJ; AUJ, sygn. S II 956, s. 3, 4, list do Senatu Akademickiego UJ od prof. Mariana Sokołowskiego z 26 października 1894 r. przedstawiony na posiedzeniu Senatu 31 października 1894 r.

demickiego zdecydowali przeznaczyć ją na zakup serii płócien wyobrażających najważniejsze epizody z historii Akademii, które zostały zamówione w pracowni Jana Matejki (1838–1893). W wyniku nagłej śmierci artysty koncepcja ta nie została zrealizowana. Za kwotę 5000 zł zakupiono jedynie jeden, nieukończony obraz zatytułowany *Apoteoza Uniwersytetu w XVI wieku*, który został zawieszony w głównej auli³⁰.

Pojawił się wówczas problem z rozporządzeniem pozostałej sumy w wysokości 25 000 zł. Z inicjatywy prof. Mariana Sokołowskiego (1839–1911), dyrektora Gabinetu Archeologicznego UJ, władze uniwersyteckie na posiedzeniu 31 października 1894 roku postanowiły przeznaczyć tę kwotę na zakup czerwonych, przetykanych złotem i srebrem „dywanów polskich”³¹ oraz na „wzniesienie brązowego pomnika połączonego ze studnią – młodego Kopernika – na podwórzu dzisiejszej biblioteki Jagiellońskiej, w której murach Kopernik pobierał nauki”³². Sokołowski zaproponował umieszczenie pomnika w formie monumentalnej studni zwieńczonej pełnfigurą rzeźbą z brązu młodego Kopernika, w „humanistycznej todzie i birecie” oraz wieńcu, na „malowniczym” dziedzińcu, najstarszego budynku uczelni „Collegium Jagiellońskiego”, który został „oszpecony umieszczoną na jego środku drewnianą, nowożytną i w fałszywym stylu wzniesioną studnią”³³. Na ten cel Senat przeznaczył sumę 17 000 zł, rozłożoną w dwóch ratach, na rok 1895 (7000 zł) i na rok 1896 (10 000 zł)³⁴. W grudniu 1894 roku Sokołowski, na prośbę władz akademickich o wskazanie odpowiedniego wykonawcy kopernikowskiego

monumentu, zaproponował polskiego rzeźbiarza zamieszkałego w Paryżu, pisząc: „Sądzę, że najwłaściwszą rzeczą byłoby powierzyć wznoszenie tego pomnika jednemu znanemu rzeźbiarzowi, nie narażając się na niepewne losy (...) i że takim rzeźbiarzem największym wśród naszych artystów, dającym gwarancję jest p. Cyprian Godebski”³⁵.

Na posiedzeniu dnia 10 grudnia tego samego roku Senat przychylił się do propozycji Sokołowskiego i powierzył mu koordynację tej sprawy, wyznaczając termin ukończenia prac na koniec 1899 roku i fundusze nieprzekraczające kwoty 16 000 zł. Równocześnie Senat wskazał kilka wstępnych warunków realizacji pomnika, jak sporządzenie modelu z gliny lub przynajmniej rysunku figury astronoma „z lat jego uniwersyteckich, w stroju współczesnym humanisty”, a po jego akceptacji wykonanie go w brązie metodą „à cire perdue”³⁶, na postumencie o funkcji fontanny³⁷. Cyprian Godebski (1835–1909)³⁸, przebywający wówczas w Paryżu, podjął się pracy dla krakowskiego Uniwersytetu, pisząc do Sokołowskiego, że „(...) zawsze było mojem marzeniem pozostawić pamiątkę mego talentu w kolebce oświaty naszej ojczyzny”³⁹.

Już 12 stycznia 1896 roku rzeźbiarz przesłał do Krakowa szkicowy projekt pomnika wraz z jego opisem⁴⁰. Wyobraził on Kopernika „w młodzieńczym wieku trzymającego w rękach globus Ptolemeusza (...) jakby w natchnieniu przewidującego już swój przyszły System”, stojącego na laurach będących „symbolem jego przyszłej sławy”. Statua zgodnie z projektem miała zostać ustawiona na cokole w „proporcjach i stylu wymaganym przez otaczający gmach” z neogotycką dekoracją w postaci kolumnienek i ostrołukowych pły-

³⁰ AUJ, sygn. S II 956, s. 3, 4.

³¹ Ibidem; AUJ, sygn. S II 956, s. 28, 29, pismo Senatu Akademickiego UJ referujące przebieg sprawy pomnika Mikołaja Kopernika z 2 kwietnia 1896 r. Dywany miały być przechowywane w Gabinetie Archeologicznym UJ i używane podczas większych uroczystości w auli uniwersyteckiej.

³² Ibidem.

³³ Ibidem. „Collegium Jagiellońskie”, czyli Collegium Maius, będące wówczas gmachem Biblioteki Jagiellońskiej. Pośrodku wewnętrznego dziedzińca znajdowała się wykopana w 1517 r. studnia, która podczas restauracji budynku w drugiej połowie XIX w. została zastąpiona żelazną, neogotycką pompą.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem; AUJ, sygn. S II 956, s. 10, list do Senatu Akademickiego UJ od prof. Mariana Sokołowskiego z 4 grudnia 1894 r.

³⁶ Metoda „à cire perdue”, czyli odlew z metalu na wosk tracony jest techniką znaną od czasów starożytnych. Model rzeźby, mający być odlany w metalu, wykonuje się z wosku, a następnie zatapia się go w płynnej, gipsopodobnej masie ogniotrwałej. Po zastygnięciu formę zawierającą w środku oryginał woskowy podgrzewa się i wypala. W trakcie tej operacji wosk wypala się lub odparowuje, pozostawiając swe negatywowe odwzorowanie wewnątrz gipsowej formy. Do tak przygotowanej formy wlewa się następnie metal, tworząc właściwy odlew rzeźbiarski. Fuga A.: *Techniki i materiały. Leksykon historia, sztuka ikonografia*. Warszawa 2008, s. 160.

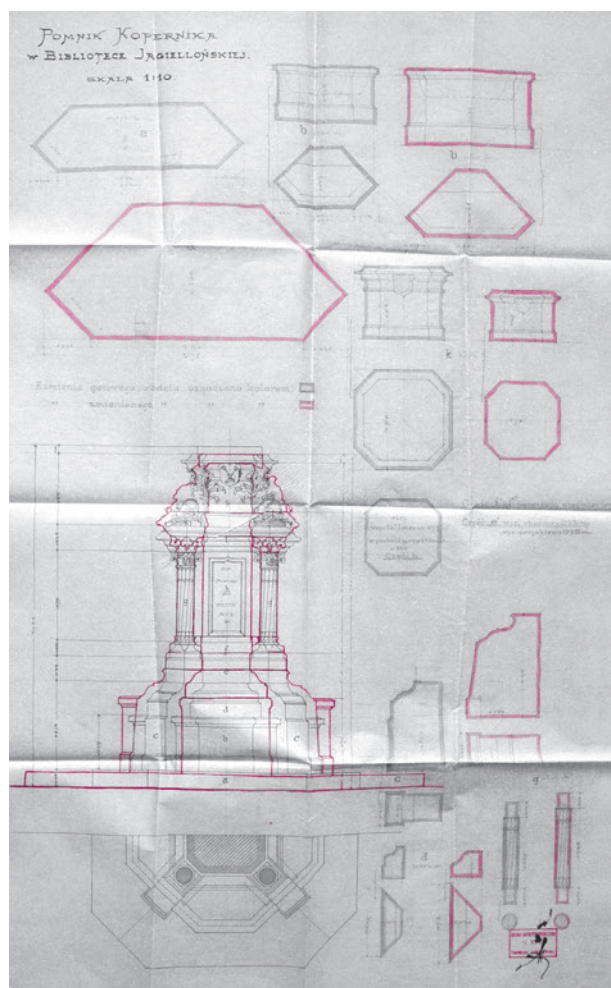
³⁷ AUJ, sygn. S II 956, s. 5, 6, pismo od Senatu Akademickiego UJ, 1895 r.

³⁸ *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze,*

rzeźbiarze, graficy: Cyprian Godebski. Hasło oprac. A. Ryszkiewicz. T. 2. Wrocław 1975, s. 379–384. Cyprian Godebski to jeden z najwybitniejszych XIX-wiecznych rzeźbiarzy polskich. Twórca alegorycznych i symbolicznych rzeźb salonowych, portretów, rzeźby nagrobnej oraz pomników realizowanych na terenie całej Europy. Wnuk legionisty i poety Cypriana, syn powstańca, historyka i działacza emigracyjnego Franciszka Ksawerego. Wychowanek Szkoły Polskiej Narodowej w Batignolles i pracowni rzeźbiarskiej François Jouffroy (1806–1882). Tworzył m.in. we Lwowie, w Wiedniu, gdzie realizował zamówienia dworu cesarskiego, i w Paryżu. Od 1870 r. profesor Akademii w Petersburgu. Członek francuskiej Akademii Narodowej, oficer Legii Honorowej prezes Koła Artystyczno-Literackiego w Paryżu. Autor Pomnika Wyzwolenia w Limie (1859), monumentu wiolonczelisty Adriena François Servaisa (1807–1866) w Hal (1868) oraz pomnika Adama Mickiewicza w Warszawie (1898).

³⁹ AUJ, sygn. S II 956, s. 12, odpis listu do prof. Mariana Sokołowskiego od Cypriana Godebskiego z 20 grudnia 1895 r.

⁴⁰ O wykonanym przez Godebskiego „malarskim szkicu”, wspomina Hendel w jednym z listów skierowanych do Senatu Akademickiego z 15 marca 1896 r. APKr., sygn. 554, Akta Zygmunta Hendla, list do Senatu Akademickiego od Zygmunta Hendla z 15 marca 1896 r. Na podstawie określenia użytego przez Hendla, możemy przypuszczać, że monochromatyczna akwarela wyobrażająca Kopernika w zbliżonej do zrealizowanej w krakowskim pomniku formie, niedatowana i niesygnowana, która znajduje się w aktach uniwersyteckich dotyczących sprawy fundacyjnej, jest projektem nadesłanym przez Godebskiego. AUJ, sygn. S II 956, szkic akwarelowy.

Tadeusz Stryjeński, projekt zmian postumentu pod pomnik Mikołaja Kopernika, kalka, 1896; wł. AUJ, sygn. S II 956

cin inspirowanych „galeryą dziedzica”. Dodatkowo front cokołu został wzbogacony liśćmi bluszczu, traktowanymi jako „emblemata związku sławy Kopernika z Uniwersytetem Krakowskim”. Zostały pod nimi ukryte ujścia fontanny, z których wypływająca do basenów woda „w formie wodospadu” symbolizowała „niewyczerpane źródło wiedzy”.

Równocześnie Godebski wystosował list, w którym zobowiązał się do zrealizowania projektu „z prawdziwym zapalem i zamiłowaniem” w ciągu półtora roku od zatwier-

dzenia go przez Senat. Zwrócił się również z prośbą o rozłożenie przeznaczonej na ten cel sumy na trzy raty: 5000 zł na początku robót, 5000 zł, kiedy zostanie ukończony piedestał, a statua zostanie oddana do odlewu oraz 6000 zł po zakończeniu prac⁴¹.

Projekt figury Kopernika został bardzo przychylnie przyjęty przez władze uniwersyteckie, które jednocześnie zakwestionowały formę pomnikowego piedestału. W tej sprawie Sokołowski zasugerował skonsultowanie się z architektem, proponując „najbardziej godnego zaufania” Zygmunta Hendla (1862–1929)⁴².

Biuro architektoniczne Tadeusza Stryjeńskiego (1849–1943) i Zygmunta Hendla w naniesionych na projekt Godebskiego drobnych architektonicznych poprawkach⁴³ zwróciło szczególną uwagę na to, aby skala i forma postumentu odpowiadała stylowi dziedzica, równocześnie sugerując jego realizację na miejscu, w Krakowie pod ich nadzorem⁴⁴. Spotkało się to z krytyką ze strony autora rzeźby, który, akceptując poprawki, nalegał, aby wykonanie całego dzieła zostało mu powierzone jako jego twórcy⁴⁵.

W maju 1896 roku Hendel i Stryjeński przesłali władzom uniwersyteckim kosztorys założenia fundamentów i wodociągów oraz ustawienia pomnika na wyznaczonym miejscu. Ostatecznie koszt realizacji wyceniono na 4000 zł⁴⁶.

W tym samym roku namiestnik Galicji książę Eustachy Sanguszko (1842–1903) zwrócił się do Senatu Akademickiego z prośbą o przesłanie dokładnych informacji o warunkach kontraktu na realizację pomnika wraz z jego projektem oraz o pozyskanie „opinii znawców jak (...) prof. dr Sokołowski, dyrektora c.k. Szkoły Sztuk Pięknych Fałata (...) o działalności artystycznej rzeźbiarza Godebskiego w Paryżu, o jego curriculum vitae artystyczne”⁴⁷. W odpowiedzi na tę prośbę zostały przesłane do władz uczelni pochlebne opinie Mariana Sokołowskiego⁴⁸ i Juliana Fałata (1853–1929)⁴⁹ oraz autorskie curriculum vitae rzeźbiarza⁵⁰.

Ostatecznie, 24 marca 1897 roku został sporządzony w kilku egzemplarzach (w języku polskim i niemieckim), podpisany i zatwierdzony przez namiestnika Sanguszkę „Kontrakt o wykonanie pomnika Mikołaja Kopernika na dziedzińcu Collegium Jagiellonici w Krakowie zawarty między W. Skarbem, działającym przez Senat Akademicki c.k. Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, a W. Cyprianem Godebskim artystą rzeźbiarzem stale w Paryżu zamieszkałym

⁴¹ AUJ, sygn. S II 956, s. 14, odpis listu do prof. Mariana Sokołowskiego od Cypriana Godebskiego z 12 stycznia 1896 r.

⁴² AUJ, sygn. S II 956, s. 17, list do Senatu Akademickiego UJ od prof. Mariana Sokołowskiego z 28 lutego 1896 r.

⁴³ APKr, sygn. 555, 558, 561, 562, Akta Zygmunta Hendla. Zachowany zespół odręcznych rysunków, projektów zmian naniesionych na zaprojektowany przez Cypriana Godebskiego pomnik, fotografie modelu z zasugerowanymi zmianami, nowe projekty postumentu etc., wraz z listami z uwagami Zygmunta Hendla względem konceptu Godebskiego.

⁴⁴ AUJ, sygn. S II 956, s. 19, 20, pismo do Senatu Akademickiego UJ od biura architektonicznego Tadeusza Stryjeńskiego i Zygmunta Hendla z 15 marca 1896 r.

⁴⁵ AUJ, sygn. S II 956, s. 25, list do prof. Mariana Sokołowskiego

od Cypriana Godebskiego z 29(?) marca 1896 r.

⁴⁶ AUJ, sygn. S II 956, s. 39, odpis kosztorysu „na założenie fundamentów – wodociągów i ustawienie pomnika Kopernika w podworcu Biblioteki Jagiellońskiej”, do Senatu Akademickiego UJ od Biura Architektonicznego Tadeusza Stryjeńskiego i Zygmunta Hendla z 12 maja 1896 r.

⁴⁷ AUJ, sygn. S II 956, s. 43, list do Senatu Akademickiego UJ od c.k. Namiestnika Galicji z 1 czerwca 1896 r.

⁴⁸ AUJ, sygn. S II 956, s. 54, list do Senatu Akademickiego UJ od Mariana Sokołowskiego z 12 lipca 1896 r.].

⁴⁹ AUJ, sygn. S II 956, s. 51, list do Senatu Akademickiego UJ od Juliana Fałata z 30 czerwca 1896 r.

⁵⁰ AUJ, sygn. S II 956, s. 47, list do Senatu Akademickiego UJ od Cypriana Godebskiego, curriculum vitae z 15 czerwca 1896 r.

Dziedziniec Biblioteki Jagiellońskiej, pocztówka, 1 połowa XX w.; wł. MHK, sygn. VIII-712

m⁵¹. Zawierał on warunki realizacji, takie jak: dokładny opis zamawianego pomnika oraz nakazy wykonania gipsowego modelu wraz z postumentem o rozmiarach jednej dziesiątej części naturalnej wielkości pomnika, uwzględnienia podczas ostatecznego wykonania wszelkich poprawek naniesionych przez

Pomnik Mikołaja Kopernika, pocztówka, 1943; wł. E. Lang

⁵¹ AUJ, sygn. S II 956, s. 80–85, Kontrakt na wykonanie pomnika Mikołaja Kopernika na dziedzińcu College Jagillonici w Krakowie zawarty między W. Skarbem, działającym przez Senat Akademicki c.k. Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie a W. Cyprianem Godebskim artystą rzeźbiarzem stale w Paryżu zamieszkałym.

⁵² Ibidem.

⁵³ AUJ, sygn. S II 956, s. 104, 105, odpis listu z c.k. Namiestnictwa we Lwowie do Senatu Akademickiego, Akademickiego z 25 czerwca 1897 r.

⁵⁴ AUJ, sygn. S II 956, s. 114, list do prof. Mariana Sokołowskiego od Cypriana Godebskiego z 20 października 1897 r.

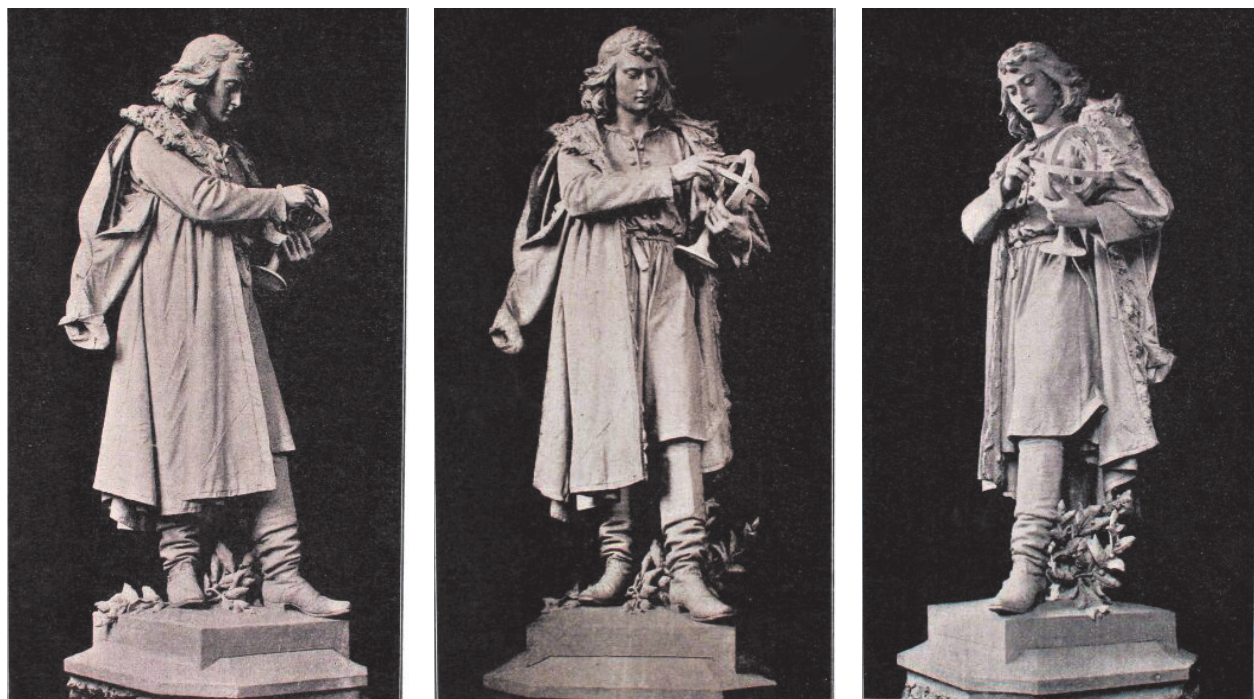
⁵⁵ Na podstawie statuy Kopernika znajduje się sygnatura: FONDERIA LIPPI/ PISTOIA. Odnosi się ona do cieszącej się wielką popularnością w XIX w. włoskiej pracowni gisierskiej Petera Bartoli Lippiego (1848–1913) i jego syna, rzeźbiarza Andrei (1888–1916). Krokosz J.: Pomnik Mikołaja Kopernika w Krakowie. „Przegląd Odlewnictwa” 2000, t. 50, z. 3, s. 106, 107. *Artisti collegati a Pistoia e alla sua storia*. [online] [dostęp: 12 listopada 2009 r.]. Dostępny w internecie: <http://arteapistoiia.splinder.com/archive/2003-04>.

⁵⁶ AUJ, sygn. S II 956, s. 117–123, list do prof. Mariana Sokołowskiego od Zygmunta Hendla z 17 listopada 1897 r.

Senat Akademicki, dostarczenia do wglądu Senatowi próbek używanych materiałów i przewiezienia do Krakowa ukończonego dzieła przed 1 kwietnia 1899 roku. Umieszczono w nim także zobowiązania, że artysta pokrywa koszty transportu pomnika i jest odpowiedzialny za jego ewentualne uszkodzenia, a w razie choroby rzeźbiarza kontrakt może zostać zerwany, w wyniku czego nieukończona rzeźba wraz z materiałem przejdzie na własność Uniwersytetu lub w przeciwnym razie artysta będzie musiał zwrócić całą wypłaconą mu sumę⁵².

Całkowity koszt budowy, transportu i ustawienia pomnika wyniósł 23 040 zł, przekraczając znacząco przeznaczone na ten cel finanse, dlatego też prace zostały dodatkowo dofinansowane przez c.k. Namiestnictwo Galicji z państwowego budżetu na rok 1898 i 1899⁵³.

Pod koniec 1897 roku pojawił się problem z niedotrzymaniem przez Godebskiego warunków kontraktu. 20 października rzeźbiarz poinformował Sokołowskiego o ukończeniu kamiennego postumentu i oddaniu posągu Kopernika do fabryki odlewniczej⁵⁴. Godebski przy współpracy z pracownią gisierską rodziny Lippi w Pistoii, koło Florencji⁵⁵ i zakładem kamieniarskim Innocentego Pirovano z Mediolanu, wykonał pomnik bez ostatecznego zatwierdzenia przez Senat Akademicki nadesłanego w tym czasie gipsowego modelu. Wywołało to poważny konflikt ze zleceniodawcą, szczególnie że nadesłany model został poddany poważnej krytyce przez Hendla za złą skalę, brak odpowiednich proporcji, złe ustawienie figury i nieodpowiednie użycie dekoracji ornamentalnej⁵⁶. Gipsowy model został przerobiony

Cyprian Godebski, model pomnika Mikołaja Kopernika, „Tygodnik Ilustrowany” 1897, nr 31, s. 607

według poprawek Hendla⁵⁷ przez rzeźbiarza Jana Tombińskiego (2 poł. XIX w.–1 poł. XX w.)⁵⁸. Senat uniwersytecki postanowił jednak nadesłanego modelu nie zatwierdzać, dopóki nie zostaną naniesione przez Godebskiego wszystkie poprawki zaproponowane przez architekta⁵⁹. Spotkało się to z wielką dezaprobatą ze strony autora pomnika, który w liście skierowanym do uczelni udawał wywiązanie się z każdego punktu kontraktu. Równocześnie wymieniał wszystkie poprawki jakie naniósł na projekt, zasugerowane przez Sokołowskiego, jak zastąpienie w rzeźbie astronoma podniesionej wysoko głowy skierowanej w lewą stronę przez opuszczoną w przeciwnym kierunku, która nadała „Kopernikowi postawę zamyślonego”, zmiany w ornamentyce piedestału oraz wprowadzenie do planowanego otoczenia pomnika bluszczu zamiast kwiatowego klombu. Pomimo to zobowiązał się jednak do zastosowania wszystkich innych uwag władz uczelni w ewentualnych dodatkowych przeróbkach⁶⁰.

W tym samym roku na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” opublikowana została fotografia modelu pomnikowej statuy w trzech ujęciach, nadesłana przez rzeźbiarza do Krakowa⁶¹. Model ten został przychylnie przyjęty przez autorów artykułu, którzy pisali: „figura młodocianego Kopernika przeznaczona na pomnik (...) została dopiero wymodelowana w glinie i wykończoną przed kilku tygodniami. Artysta pragnął, aby młodsze pokolenie, patrząc na postać genialnego astronoma, znalazło jedną nić sympatyczną więcej łączącą je z wielkim rodakiem, który powinien być dla młodzieży wzorem pracy, zamiłowania do nauk i szlachetnych inspiracji, i dlatego przedstawił Kopernika w wiośnie życia, jakby chciał zarazem przypomnieć patrzącym wiersz poety: »Młodość mistrzu jest rzeźbiarką, co wykuwa żywot cały!«”.

Sprawa pomnika ciągnęła się aż do 1899 roku, a Godebski całkowicie zniechęcił się do krakowskiego środowi-

ska, o czym świadczą jego gorzkie słowa: „(...) ten pomnik Kopernika, który z początku nappełnił mnie radością, sprawił mi tyle zmartwień i nieprzyjemności, że postanowiłem sobie póki życia nie stąpić nogą do Krakowa, w dowód czego oznajmiam jednocześnie Panu Dyrektorowi Akademii Sztuk Pięknych, który ofiarował mi kierunek oddziału rzeźbiarskiego tejże Akademii, że absolutnie zrzekam się tego zaszczytu”⁶².

W 1898 roku wykonano elementy brązowej dekoracji w fabryce J. Jakubowskiego, w tym również herby zaprojektowane przez krakowskiego rzeźbiarza Kazimierza Wakulskiego⁶³. W tym też czasie zwrócono się do prof. Kazimierza Morawskiego (1852–1926) o ułożenie łacińskich inskrypcji, które miały zostać umieszczone na cokole pomnika⁶⁴.

⁵⁷ Zespół korespondencji i rysunków projektowych związanych z pomnikiem Mikołaja Kopernika. APKr, sygn. 554, 555, 558, 561, 562, Akta Zygmunta Hendla.

⁵⁸ AUJ, sygn. S II 956, s. 158, pismo do prof. Leona Cyfrowicza od Zygmunta Hendla z 8 stycznia 1897 r.

AUJ, sygn. S II 956, s. 151, rachunek wystawiony przez Jana Tombińskiego z 4 stycznia 1898 r.

⁵⁹ AUJ, sygn. S II 956, s. 128, list do Cypriana Godebskiego od Senatu Akademickiego z 21 listopada 1897 r.

⁶⁰ AUJ, sygn. S II 956, s. 139, list do Senatu Akademickiego od Cypriana Godebskiego z 7 lutego 1898 r.; Ibidem, list do Rektora Akademickiego od Cypriana Godebskiego z 1897 r.

⁶¹ „Tygodnik Ilustrowany” 1897, nr 31, s. 599.

⁶² AUJ, sygn. S II 956, s. 175, 176, list do rektora UJ od Cypriana Godebskiego z 7 marca 1898 r.

⁶³ Encyklopedia..., s. 789.

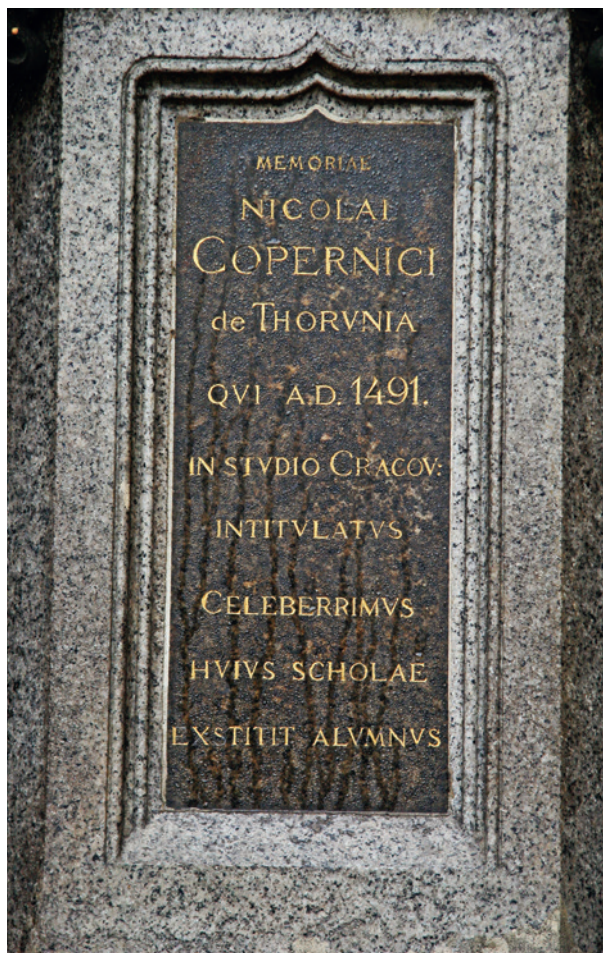
⁶⁴ AUJ, sygn. S II 956, s. 142, wzór pisma Senatu Akademickiego UJ skierowanego do prof. Kazimierza Morawskiego z 7 grudnia 1897 r.

Pomnik Mikołaja Kopernika, detale rzeźbiarskie postumentu, fot. E. Lang

Pomnik Mikołaja Kopernika, cokół autorstwa Zygmunta Hendla, fot. E. Lang

Pomnik Mikołaja Kopernika, tablica inskrypcyjna, fot. E. Lang

Ostatecznie na przełomie kwietnia i maja 1898 roku postument wraz z figurą został przesłany do Krakowa⁶⁵ i ustawiony prowizorycznie na dziedzińcu uniwersyteckim, w imieniu rzeźbiarza, przez Tadeusza Stryjeńskiego⁶⁶. Został on oficjalnie „odebrany”, 17 czerwca 1898 roku przez specjalnie zaproszonych gości, wśród których znaleźli się m.in. przedstawiciele Senatu Akademickiego prof. Fryderyk Zoll (1834–1917), i prof. Bolesław Ulanowski (1860–1919), dyrektor krakowskiego Muzeum Narodowego Władysław Łuszczkiewicz (1828–1900), konserwator Stanisław Tomkiewicz (1850–1933), architekt Zygmunt Hendel i główny koordynator przedsięwzięcia prof. Marian Sokołowski⁶⁷.

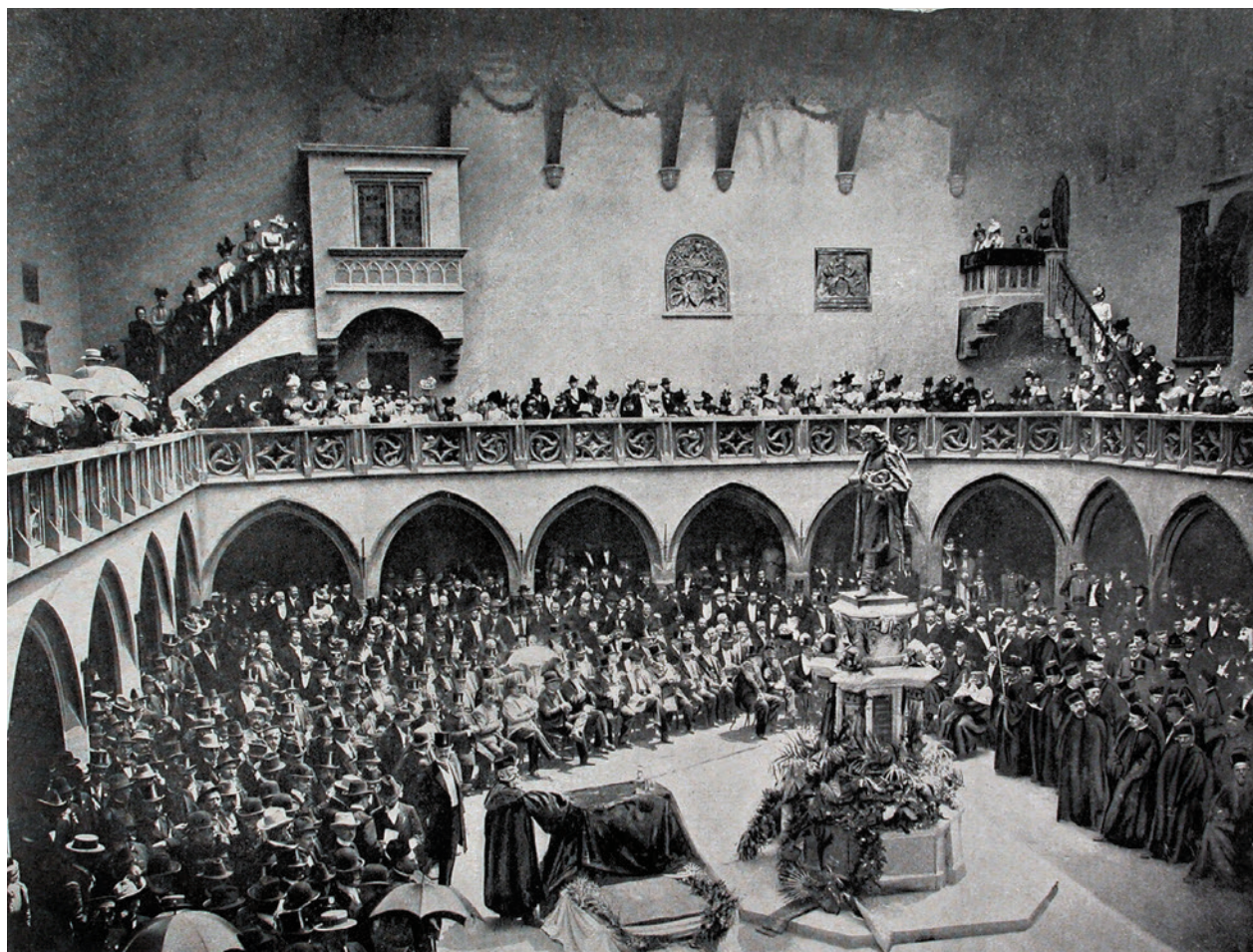
Pomnik spotkał się z ogólną aprobatą, jednakże na łamach krakowskiego „Czasu” ukazał się artykuł stanowczo krytykujący pomnikowy postument⁶⁸. Zarzucano mu zbyt dużą dekoracyjność szczegółów, nieodpowiadającą surowości uniwersyteckiego gmachu oraz przytłaczającą wysokość, w wyniku której „gdy ku górze się na sam posąg patrzy, traci on połowę swego miłego wdzięku i swej prawie »rodzajowej« szlachetności”. Autor krytycznego tekstu, nawoływał, aby zmienić formę pomnikowego cokołu, nie przyjmując go w obecnej formie od „eksportującego masami za granicę tego rodzaju liche roboty zakładu kamieniarskiego w Carrarze”, propagując równocześnie w ten sposób miejscowych wykonawców. W imieniu zaniepokojonych krakowian wyrażał obawę, aby tego rodzaju „brzydkie i nieszlachetne dzieło sztuki mogło zeszpecić jeden z najszlachetniejszych zabytków artystycznych starego Krakowa”.

⁶⁵ AUJ, sygn. S II 956, s. 177, list do rektora UJ od Inocentego Pirowano z 8 kwietnia 1898 r.; AUJ, sygn. S II 956, s. 198, 199, odpis listu do Tadeusza Stryjeńskiego od Senatu Akademickiego z 23 maja 1898 r.; APKr, sygn. 554, s. 75, list do Zygmunta Hendla od Senatu Akademickiego z 23 maja 1898 r.

⁶⁶ AUJ, sygn. S II 956, s. 179, 180, list do prof. Mariana Sokołowskiego od Cypriana Godebskiego z 23 kwietnia 1898 r..

⁶⁷ AUJ, sygn. S II 956, s. 200–204, okólnik wystosowany przez Senat Akademicki z 15 czerwca 1898 r.

⁶⁸ J.M.: *Pomnik Kopernika w Krakowie*. „Czas” 1898, nr 153, z 8 lipca, s. 2.

Odświeżenie pomnika Mikołaja Kopernika na dziedzińcu Collegium Maius, 8 czerwca 1900 r., „Tygodnik Ilustrowany” 1900, nr 24, s. 476

Pojawiające się w prasie krytyczne słowa ostatecznie przesądziły o zmianach form postumentu. Wkrótce po przesłaniu pomnika do Krakowa Hendel zaproponował kilka nowych poprawek względem proporcji postumentu i złożenia jego dekoracji ornamentalnej⁶⁹, które naniósł na pomnik w następnym roku Stryjeński na prośbę Godebskiego⁷⁰. Architekt ten również wykonał fundamenty pod pomnik oraz zamontował go na stałe pod koniec 1899 roku, kosztem 1188,30 zł⁷¹, a w połowie 1900 roku ukończył prace przy uporządkowaniu dziedzińca i założeniu nowych wodociągów dla fontanny, która została uruchomiona w kwietniu następnego roku⁷².

Oficjalne odsłonięcie nowego pomnika uniwersyteckiego nastąpiło 8 czerwca 1900 roku i wiązało się z wielkimi obchodami 500-lecia istnienia Akademii Krakowskiej. W uroczystości tej udział wzięli uczestnicy obchodów jubileuszowych, a wśród nich wiele znaczących postaci, jak rektor UJ Stanisław hr. Tarnowski (1837–1917) z przedstawicielami władz uczelni i profesorami, arcybiskup krakowski książę Jan Puzyna (1842–1911), reprezentanci władz państwowych, przedstawiciele środowiska artystycznego, m.in. Henryk Sienkiewicz (1846–1916), Filip Zaleski (1836–1911), Stanisław Madeyski (1841–1919) oraz inne znaczące osoby, takie jak hr. Karol Lanckoroński (1848–1933), hr. Andrzej Potocki (1861–1908) czy radca dworu hr. Michał Dzieduszycki (1851–1902) oraz sam artysta Cyprian Godebski i liczne delegacje ze wszystkich

zaborów⁷³. Uroczystego odsłonięcia pomnika w imieniu rządu dokonał namiestnik galicyjski Leon hr. Piniński (1857–1938), przy akompaniamencie chóru akademickiego wykonującego kantatę napisaną na tę okazję przez Jana i Michała Świerzyńskich⁷⁴. Uroczystość wzbogaciły przemówienie prof. Kazimierza Morawskiego, w którym przywołał życie i twórczość Kopernika oraz dzieje krakowskiej uczelni, jak również podziękowania rektora. Na zakończenie chór wykonał fragmenty *Hrabiny* Stanisława Moniuszki (1819–1872)⁷⁵.

Pomnik zyskał bardzo przychylną krytykę na łamach krakowskiego „Czasu”, gdzie pisano: „(...) jak wszystko co wyszło spod dłuta tego artysty, odznacza się [pomnik]

⁶⁹ AUJ, sygn. S II 956, s. 206, 207, list do Senatu Akademickiego od Zygmunta Hendla z 19 czerwca 1898 r.

⁷⁰ Ibidem, s. 213, 214, list do Senatu UJ od Cypriana Godebskiego z 15 lipca 1898 r.

⁷¹ Ibidem, s. 257, 258, kosztorys na wykonanie postumentu z 16 listopada 1899 r.

⁷² Ibidem, s. 332, 333, zgłoszenie połączenia realności z wodociągiem miejskim z 9 kwietnia 1901 r.

⁷³ *O odsłonięciu pomnika Kopernika*. „Czas” 1900, nr 129, z 9 czerwca, s. 2.

⁷⁴ Perkowska U.: *Jubileusze...*, s. 163.

⁷⁵ Ibidem, s. 164.

prawdziwą kulturą artystyczną, poetyczną koncepcją i harmonijną linią”, a zdaniem redakcji „nowe dzieło (...) należy do najwybitniejszych dzieł tego artysty. (...) mimo pewnego może przeładowania barokowymi ornamentacjami, pomnik czyni artystyczne wrażenie, a młodzieńcza sylwetka Kopernika zaspakaja nawet najbardziej wybredne wymagania”⁷⁶.

„Tygodnik Ilustrowany” również wychwalał „wysoce artystyczne” dzieło Godebskiego, które, co warte podkreślenia, ceniono przede wszystkim za wspaniałe harmonizowanie stylowe z architekturą „jednego z najpiękniejszych zabytków średniowiecznej gotyki w Polsce”⁷⁷. W nowym pomniku dostrzegano „niepospolitej wartości dzieło sztuki”, które stało się nowym, cennym „przyczynkiem do bogatej kolekcji [krakowskich] zabytków i pamiątek”.

W 1901 roku Senat wypłacił Godebskiemu ostatnią ratę za dzieło⁷⁸, jednak dopiero w 1908 roku ostatecznie rozliczył się finansowo z Namiestnictwem⁷⁹.

Podczas II wojny światowej wojska niemieckie prowadziły na terenie Krakowa akcję burzenia „szpecących niemieckie miasto” pomników, upamiętniających zasłużone dla polskiej historii i kultury postaci⁸⁰. W jej wyniku zniszczono pomniki Władysława Jagiełły, Tadeusza Kościuszki (1746–1817) i Adama Mickiewicza (1798–1855). Szczęśliwie ocalał jednak monument Mikołaja Kopernika. Niemcy, uznając astronoma za swojego rodaka, zachowali jego statuetkę, organizując równocześnie w Krakowie w 1943 roku wielkie uroczystości 400-lecia urodzin tego „najwybitniejszego niemieckiego uczonego”⁸¹. Z tej okazji wydano specjalny zeszyt kwartalnika „Die Burg” poświęcony życiu Kopernika⁸² oraz okolicznościowe znaczki i pocztówkę ze zdjęciem pomnika na dziedzińcu ówczesnego Instytutu Niemieckiej Pracy na Wschodzie (Institut für Deutsche Ostarbeit).

⁷⁶ *Odsłonięcie pomnika...*

⁷⁷ „Tygodnik Ilustrowany”, 1900, nr 24.

⁷⁸ AUJ, sygn. S II 956, s. 335, pokwitowanie, 20 czerwca 1901 r.

⁷⁹ AUJ, sygn. S II 956, s. 373, pismo od c.k. Namiestnictwa do Senatu Akademickiego UJ z 22 marca 1908 r.

⁸⁰ Chwałba A.: *Dzieje Krakowa. T. 5. Kraków w latach 1939–1945*. Kraków 2002, s. 75–77.

⁸¹ Skotnicki A.: *500-lecie odnowienia...*

⁸² *Nikolaus Kopernikus zum 400. Todestag am 24. Mai 1943. „Die Burg” 1943, z. 2.*

⁸³ Akta konserwatorskie, 1987 r.

⁸⁴ *Encyklopedia...*, s. 789.

⁸⁵ Całkowite wymiary pomnika: 360 x 360 x 425 cm.

⁸⁶ (od frontu) PAMIĘCI MIKOŁAJA KOPERNIKA Z TORUNIA, KTÓRY / AD 1491 STUDIOWAŁ W KRAKOWIE I STAŁ SIĘ NAJSŁYNNIJSZYM TEJ SZKOŁY / WYCHOWANKIEM / (lewa strona) O OBROTACH SFER NIEBIESKICH 1543 ROK / (prawa strona) URODZONY W TORUNIU W 1473 ROKU ODSZEDŁ WE FROMBORKU W 1513 / (od tyłu) MAŻ ÓW DALEKO PRZESTĄPIŁ PŁOMIENNE RUBIEŻE ŚWIATA, PRZEMIERZYŁ CAŁY BEZMIARU OGROM UMYSŁEM I DUCHEM (tłumaczenie M. Kozłowska na podst.: Titus Lucretius Carus: *O naturze rzeczy*. Przeł. G. Żurek. Warszawa 1994, s. 54.).

W 1953 roku, podczas prac restauracyjnych przeprowadzonych w Collegium Maius przez Karola Estreichera (1906–1984), pomnik uznano za element wtórny, ingerujący w pierwotną, gotycką tkankę budynku. Podjęto wówczas decyzję o przeniesieniu go na Planty przed gmach Collegium Witkowskiego (Instytut Historii UJ, ul. Gołębia 13). Było to powrót do XIX-wiecznej idei usytuowania przed głównym gmachem uniwersyteckim pomnika, jednakże zamiast fundatora uczelni stanął w tym miejscu jeden z jej najwybitniejszych uczniów.

W tym samym roku pomnik, który stracił swoją pierwotną funkcję, fontanny odrestaurowano, usuwając z cokołu zniszczoną, brązową dekorację, w tym cztery globusy (przeniesione do muzealnych zbiorów uniwersyteckich) i zasłaniając płytami kamiennymi niepotrzebne już baseny.

Kolejne, tym razem kompleksowe prace konserwatorskie zostały przeprowadzone w 1987 roku⁸³, a następnie w latach 2003–2004⁸⁴.

Opisywany krakowski pomnik astronoma składa się z naturalnej wysokości statuy odlanej w brązie, ustawionej na wielobocznej podstawie z granitu strzegomskiego, o rozbudowanej formie architektoniczno-rzeźbiarskiej⁸⁵. Granitowy cokół o neogotyckich formach zbudowany jest z prostopadłościanów o ośmiobocznych podstawach, oddzielonych od siebie wydatnymi gzymsami i profilowaniami. Jego poszczególne elementy, połączone ze sobą zaprawą cementową, wykonane są z kamienia obrobionego mechanicznie dłutami kamieniarskimi, o gładko wypolerowanej powierzchni.

Górna część cokołu ujęta jest w narożach ośmioma kolumnkami z czerwonego marmuru węgierskiego, o bogatych kanelowaniach i złożonych kapitelach odlanych z brązu. Pomiędzy nimi na czterech ścianach cokołu umieszczone są granitowe, jasnoszare płyty ze złożonymi, łacińskimi inskrypcjami:

(od frontu) MEMORIAE NICOLAI COPERNICI de TORUNIA QUI

AD.1491 IN STUDIO CRACOV: INTITULATUS CELEBERRIMUS

HUIUSSCHOLAE EXSTITIT ALUMNUS

(lewa strona) DE REVOLUTIONIBUS ORBIUM COELESTIUM AD. 1543

(tył) NATUS THORUNIAE AD. 1473 OBIIT FRAUENBURGI AD. 1513

(prawa strona) EXTRA PROCESSIT LONGE FLAMMANTIA MOENIA MUNDI ATQUE

OMNE IMMENSUM PERAGRAVITA MENTE ANIMOQUE⁸⁶.

Kolumnienki wspierają wydatne gzymsowanie, na którym w wyakcentowanych narożach umieszczone są cztery brązowe, pozłoczone globusy. Spoczywają one na zamkniętych księgach oraz stylizowanych gałązkach lauru i dębu, a zwieńczone są przedstawieniami rozwartych cyrkli (na dwóch globusach) i zwojów papirusu.

Poniżej, pośrodku gzymsowania, wmontowane są cztery tarcze herbowe ozdobione liśćmi: od frontu herb z wizerunkiem patrona Krakowa i uczelni św. Stanisławem, po stronie lewej herb miasta Krakowa – fragment murów obronnych z otwartą bramą, po stronie prawej herb miasta Torunia –

aniół na murach miejskich, a z tyłu pomnika herb Uniwersytetu Jagiellońskiego – dwa skrzyżowane berła.

W dolnej części cokołu usytuowane są granitowe base-ny, pełniące pierwotnie funkcję studzienek fontanny, a po bokach kwietników.

Na cokole, na wąskiej, czworobocznej podstawie z inskrypcjami na bocznych krawędziach: (strona lewa) CYP. GODEBSKI 1897, (strona prawa) FONDERIA LIPII PISTOIA, ustawiona jest figura odlana w brązie metodą formowania w piasku giserskim. Widoczne miejsca połączeń elementów rzeźbiarskich wskazują, że były one odlane osobno, a następnie połączone w całość techniką nitowania i naciągania brązu.

Statua wyobraża Kopernika jako młodzieńca, w typowym średniowiecznym stroju krakowskiego scholara: krótkiej tunice przepasanej w biodrach szerokim pasem, na którą zarzucony ma długi futrzany płaszcz oraz w wysokich do kolan butach o mocno marszczonych cholewkach. Astronom ustawiony w lekkim kontrapoście pochyla głowę nad trzymanym w rękach astrolabium, a u jego stóp widoczne są gałęzie bluszczu symbolizujące „ściłą, serdeczną więź z Jagiellońską Alma Mater”⁸⁷.

Postać wielkiego średniowiecznego astronoma upamiętniana była licznymi pomnikami wznoszonymi w całej Polsce od drugiej połowy XVIII wieku. Ich twórcy nawiązywali w swoich dziełach do jego licznych portretów powstających od czasów nowożytnych. Najstarszy znany wizerunek zgodnie z tradycją sporządził sam Kopernik, który wśród swoich wielu talentów posiadał również zdolności malarskie. Wykonany przez niego autoportret po jego śmierci stał się własnością kapituły warmińskiej, która w 1584 roku ofiarowała go duńskiemu astronomowi Tycho de Brahe (1546–1601)⁸⁸. Pod koniec XVI stulecia dzieło to spłonęło, jednak na terenie Niemiec zachowała się jego kopia. W katedrze w Strasburgu w latach 1571–1574 wykonano zegar astronomiczny według systemu kopernikańskiego⁸⁹. Został on umieszczony w niezwykle rozbudowanej, wieżowej konstrukcji o bogatej dekoracji rzeźbiarskiej i malarskiej. Wśród niej znajduje się obraz namalowany przez Tobiasa Stimmera (1539–1584) przedstawiający stojącego Mikołaja Kopernika ubranego w średniowieczną togę. Astronom w jednej ręce trzyma kwiat konwalii – symbol mądrości i sztuki medycznej, a drugą wspiera na tablicy z inskrypcją: NICOLAI COPERNICI VERA EFIGIES EX IPSIVS AUTOGRAPHO DEPICTA (Wizerunek Mikołaja Kopernika namalowany na podstawie autoportretu), pod którą spoczywają różne przyrządy astronomiczne. Wizerunek ten, w nieco zmodyfikowanym ujęciu popiersiowym, został wkrótce powielony przez Stimmera za pomocą drzeworytu, zamieszczonego w 1587 roku na kartach *Icones seu imagines virorum litteris illustrium* (Obrazy albo wizerunki sławnych mężów uczonych). Szytych ten jest jednym z najbardziej znanych wizerunków, uznawanym za wiarygodne przedstawienie Kopernika. Na jego podstawie w 1593 roku Theodor de Bry (1528–1598) wykonał również ceniony miedzioryt w dziele zatytułowanym *Icones virorum illustrium* (Wizerunki sławnych mężów).⁹⁰ W Polsce wizerunek ten został szczególnie rozpowszechniony w XX stuleciu dzięki znaczkom pocztowym⁹¹.

Spośród wielu dzieł najpopularniejszym wizerunkiem astronoma stał się jednak „toruński” obraz olejny datowany

Pomnik Mikołaja Kopernika, sygnatura rzeźbiarza Cypriana Godebskiego, fot. H. Jakóbczak

Pomnik Mikołaja Kopernika, sygnatura firmy odlewniczej, fot. H. Jakóbczak

przez badaczy na 1585 rok, pochodzący ze zbiorów XVI-wiecznego Gimnazjum Akademickiego⁹². Przechowywany obecnie w Muzeum Okręgowym w Toruniu portret, wzorowany na grafice de Bry’ego, przedstawia Kopernika w średnim wieku, w ujęciu popiersiowym⁹³. Został on uznany pod względem technicznym za wybitne dzieło malarstwa północnoeuropejskiego, wykazującym wyraźne związki z kręgiem dürerowskim. Niektórzy badacze przypisują go niderlandzkiemu malarzowi Marcus’owi Geeraertowskiemu (1561–1635).

Należy wspomnieć także o późniejszych ciekawych rycinach, które zdają się być istotne w kształtowaniu kopernikańskiej ikonografii, jak karty tytułowe dzieła Philipa van Lansberga (1561–1632) *Tabulae motuum coelestium perpetua* (Wieczyste tablice ruchów niebieskich, 1632) i pracy Andreasa Cellariususa (ok. 1596–1665) *Harmonia Macrocosmica* (Harmonia makrokosmosu, 1660)⁹⁴. Został w nich wyobrażony w pełnej figurze Kopernik w otoczeniu innych

⁸⁷ Akta konserwatorskie, 1987 r.

⁸⁸ Brzostkiewicz S.: *Kopernik znany i nieznan*. „Urania” 1983, nr 8, s. 164.

⁸⁹ Idem: *Jak wyglądał Kopernik?*. „Urania” [online] 1973 [dostęp: 20 marca 2009 r.]. Dostępny w internecie: http://stalker.republika.pl/wizerunki_Kopernika.html.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ Znaczek autorstwa Henryka Chylińskiego został wydany z okazji jubileuszu kopernikańskiego w 1973 r.

⁹² Brzostkiewicz S.: *Kopernik znany...*, s. 162–164.

⁹³ Portret toruński w świadomości Polaków został utrwalony przede wszystkim dzięki dwóm banknotom o nominale 1000 zł, zaprojektowanym w 1965 i 1975 r.

⁹⁴ *The Harmonia of Andreas Cellarius. The Frontispiece* [online] [dostęp: 20 marca 2009 r.]. Dostępny w internecie: http://www.phys.uu.nl/~vgent/cellarius/cellarius_frontispiece.htm.

Sebastian Sierakowski, pomnik Mikołaja Kopernika, 1822, kościół św. Anny w Krakowie, fot. E. Lang

wielkich uczonych. Są to jedne z pierwszych przedstawień, w których wzbogacono jego wizerunek atrybutami astronoma, takimi jak globus, astrolabium, cyrkiel, koncentryczny wykres orbit planetarnych i książki, rezygnując z wcześniejszych symbolicznych motywów roślinnych.

Wizerunek Kopernika był bardzo często podejmowanym tematem dzieł malarskich i graficznych. Spośród nich warto wymienić jeszcze dwa dzieła polskie: epitafium z kaplicy Aniołów Stróżów w bazylice katedralnej św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu i tablicę pamiątkową z katedry we Fromborku⁹⁵. Pierwsze z nich, ufundowane

w 1589 roku przez lekarza miejskiego Melchiora Pirnesiusa (1526–1607), zainspirowane zostało „prawdziwym” wizerunkiem ze Strasburga. Przedstawia ona rozbudowaną kompozycję ukazującego Kopernika ze złożonymi do modlitwy rękoma we wnętrzu, na tle pejzażu widocznego przez otwarte okno. Drugie dzieło, z 1735 roku, pochodzące z fundacji kapituły fromborskiej, jest typowym ujęciem portretowym.

Najstarszy w Polsce, ale też na świecie pomnik astronoma został ufundowany w 1766 roku przez wojewodę nowogrodzkiego, księcia Józefa Aleksandra Jabłonowskiego (1711–1777)⁹⁶. Zgodnie z wolą fundatora miał on stanąć w północnej części Rynku Staromiejskiego w Toruniu. Jednak skromne popiersie, wykute w białym marmurze przez krakowskiego rzeźbiarza Wojciecha Rojowskiego (zm. po 1778), ze względu na niskie walory artystyczne, na polecenie Rady Miejskiej przechowywane było przez wiele lat w ukryciu w ratuszu. Około 1780 roku księżna Izabela Czartoryska (1746–1835) zainteresowała się losami popiersia, chcąc pozyskać je do tworzonego przez siebie na Puławach muzeum. Z nieznanых przyczyn popiersie pozostało w ratuszu aż do 1812 roku, kiedy postanowiono przekazać je do toruńskiej katedry św. Janów⁹⁷. Zostało ono wówczas umieszczone, obok nowożytnego epitafium Kopernika, w kaplicy Aniołów Stróżów, w której zgodnie z tradycją miał być ochrzczony Kopernik. Pierwszy wolno stojący w przestrzeni miejskiej monument toruńskiego uczonego został wzniesiony na początku XIX wieku, paradoksalnie nie w Toruniu, mieście najbardziej związanym z jego osobą, ale w Warszawie. W 1809 roku Rada Stanu Księstwa Warszawskiego ze Stanisławem Staszicem (1755–1826) na czele i warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk podjęły decyzję o wzniesieniu pomnika Kopernika, zgodnie z opracowanymi w tym samym roku „przepisami stawiania pomników zasłudze nauczycielów”⁹⁸. Pomnik zgodnie z ich intencją miał stanąć w Toruniu, jednak trudna sytuacja polityczna w kolejnych latach, a następnie włączenie miasta w granice Prus, pokrzyżowały te plany. Dlatego też w 1815 roku wskazano jako nową lokalizację pomnikowego projektu Warszawę, będącą wówczas ważnym ośrodkiem nauki w Polsce, dzięki działalności wspomnianego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁹⁹. Niestety sprawa jego realizacji, z powodu problemów w pozyskaniu funduszy oraz braku odpowiedniego projektu, znalazła swój finał dopiero kilka lat później. Jeszcze w 1810 roku Christian Piotr Aigner (1756–1841), czołowy architekt klasycystycznej Warszawy, wykonał rysunki kopernikańskiego monumentu, jednak nie zyskały one pełnej aprobaty inicjatorów fundacji. Ostatecznie w 1820 roku, po kilkuletniej akcji składkowej, podjęto decyzję o powierzeniu prac nad pomnikiem, zaproponowanemu przez Staszica duńskiemu rzeźbiarzowi Bertelowi Thorvaldsenowi (1770–1844)¹⁰⁰. Zgodnie z kontraktem na prostopadłościenną bryłę artysta wyobraził siedzącego ponadnaturalnej wielkości, odzianego w togę Kopernika, na wzór „dawnych uranii”, który trzyma w dłoni sferę armilarną, czyli sferyczne astrolabium będące modelem sfery niebieskiej. Pomimo że w ciągu dwóch lat rzeźbiarz sporządził rysunek i bozzetto w glinie, a następnie ostateczny model rzeźby¹⁰¹, odlew brązowej statuy wykonał dopiero w 1828

⁹⁵ *Znani torunianie i wielcy w Toruniu. Mikołaj Kopernik* [online] [dostęp: 20 marca 2009 r.]. Dostępny w internecie: <http://www.turystyka.torun.pl/index.php?strona=233&jezyk=1&back=1>.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Kalinowski K.: *Rzymski Kopernik w pruskim Toruniu*. „Nowości” [online] 2009 [dostęp: 20 września 2009 r.]. Dostępny w internecie: <http://www.nowosci.com.pl/look/novosci/article.tpl?IdLanguage=17&IdPublication=6&NrIssue=1040&NrSection=1&NrArticle=129525&IdTag=1070>.

⁹⁸ *Thorvaldsen w Polsce*. Warszawa 1994, s. 31 [katalog wystawy na Zamku Królewskim w Warszawie].

⁹⁹ Towarzystwo Przyjaciół Nauk działające w Warszawie w latach 1800–1832 było jedną z najważniejszych ogólnonarodowych instytucji życia intelektualnego na ziemiach polskich, skupiającą uczonych ze wszystkich terenów dawnej Rzeczypospolitej.

¹⁰⁰ Kontrakt z artystą podpisano 30 września 1820 r. *Thorvaldsen w Polsce...*, s. 31.

¹⁰¹ Ibidem, s. 110–114.

roku Jan Babtysta Grègoire (1797–1829). Wiązało się to z trudnościami w pozyskaniu kruszca na odlew. Statua stanęła na marmurowym postumencie architektonicznym, zaprojektowanym przez Adama Idźkowskiego (1798–1879) z rytymi inskrypcjami: z lewej strony Nicolao Copernico Grata Patria (Mikołajowi Kopernikowi Wdzięczna Ojczyzna), z prawej strony Mikołajowi Kopernikowi Rodacy¹⁰². W wyniku trudności z władzami, pomnik, wzniesiony przed gmachem Towarzystwa inicjującego jego fundację (tzw. pałac Staszica na Krakowskim Przedmieściu) został uroczystie odsłonięty dopiero 11 maja 1830 roku przez Juliana Ursyna Niemcewicza (1757–1841). Klasycystyczna rzeźba, pomimo wojennych zniszczeń Warszawy w latach 40. XX wieku, przetrwała w swojej oryginalnej formie do dziś. W 2007 roku pomnik został wzbogacony o model kopernikańskiego układu słonecznego, wykonany w powierzchni placyku wokół niego, przez rzeźbiarza Antoniego Grabowskiego¹⁰³. Warszawski monument zyskał przychylną opinię krytyki artystycznej i odbiorców, stając się wzorem dla pomników w Montrealu (1968) i Chicago (1973)¹⁰⁴.

W Toruniu, pomnik Mikołaja Kopernika został wzniesiony dopiero w 1853 roku, w miejscu wyznaczonym jeszcze w 1809 roku kamieniem węgielnym, przed ratuszem na Rynku Staromiejskim. Powołany wówczas komitet pomnikowy, przekształcony później w Copernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst (Kopernikańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk i Sztuk), w ciągu paru miesięcy pozyskał fundusze na realizację pomnikowego projektu, autorstwa berlińskiego rzeźbiarza Fridricha Abrahama Tiecka (1776–1851). Koszty budowy zostały pokryte w zasadniczej części przez miasto oraz pruskiego króla Fryderyka Wilhelma IV (1795–1861), jak również z pieniędzy pochodzących ze zbiorów organizowanych na terenie całych Prus. Odlany w brązie pomnik, wyobraża ubranego w profesorską togę astronoma, który w jednej ręce trzyma astrolabium, a drugą wskazuje niebo. Statua została umieszczona na rozbudowanym architektonicznie cokole, połączonym z kamiennymi ławkami i studzienką. Na cokole widnieje napis (na froncie): Nicolaus Copernicus Thorunensis. Terrae motor, Solis Caelique stator (Mikołaj Kopernik Toruńczyk. Ruszył Ziemię, wstrzymał Słońce i Niebo), a z tyłu daty jego życia. Pomnik twórcy teorii heliocentrycznej, od momentu odsłonięcia go na toruńskim rynku, stał się miejscem kulminacji wszystkich organizowanych w mieście uroczystości ku jego czci. Były one inicjowane przez władze niemieckie, które uważały Kopernika za swego rodzimego uczonego. Z tego też powodu, z inicjatywy Antoniego Donimirskiego (1846–1912) w 1873 roku z okazji czterechsetlecia urodzin toruńskiego astronoma, postanowiono urządzić odrębne, polskie uroczystości rocznicowe¹⁰⁵. Odbyły się one w katedrze św. Janów przed specjalnie na tę okoliczność ufundowanym biustem Kopernika, autorstwa Wiktora Brodzkiego (1826–1904). Zostało ono umieszczone na wysokim cokole i pełniło funkcję tymczasowego, okolicznościowego pomnika. Rzeźba ta znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Okręgowym w Toruniu jako ciekawa pamiątka polskich obchodów kopernikowskich.

Oprócz wspaniałego dzieła Cypriana Godebskiego, któremu jest poświęcony niniejszy artykuł, XIX-wieczny

Walery Gadomski, pomnik Mikołaja Kopernika, 1872, Polska Akademia Umiejętności w Krakowie (ul. Sławkowska 17), fot. E. Lang

Kraków mógł poszczycić się jeszcze trzema pomnikami upamiętniającymi postać wielkiego astronoma. Najstarszy z nich znajduje się w kaplicy Męki Pańskiej, w uniwersyteckiej kolegiacie św. Anny. Zaprojektowany przez architekta amatora, Sebastiana Sierakowskiego (1743–1824) w został wykonany jego kosztem przez włoskiego kamieniarza Jana Nepomucena Galliego (1800–1891) w 1822 roku¹⁰⁶. W klasycystycznym pomniku autor zastosował typową strukturę przyściennego pomnika pamiątkowego wznieszonego w tym czasie w kościołach. Na architektonicznym

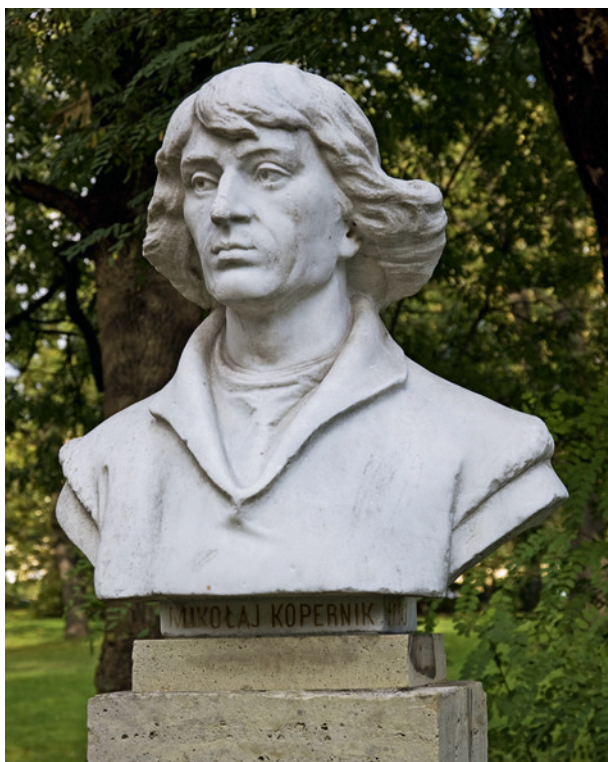
¹⁰² W pierwotnym projekcie architekt przewidywał umieszczenie na postumencie figuralnych płaskorzeźb, które z przyczyn finansowych nie zostały zrealizowane. Ibidem, s. 31–33.

¹⁰³ Bartoszewicz D.: *Krakowskie Przedmieście z Układem (Słonecznym)*. [online] [dostęp: 22 marca 2009 r.]. Dostępny w internecie: <http://miasta.gazeta.pl/warszawa/1,34888,3582748.html>.

¹⁰⁴ *Pomnik Mikołaja Kopernika w Warszawie* [online] [dostęp: 21 marca 2009 r.]. Dostępny w internecie: http://pl.wikipedia.org/wiki/Pomnik_Miko%C5%82aja_Kopernika_w_Warszawie.

¹⁰⁵ Kalinowski K.: *Rzymski Kopernik...*

¹⁰⁶ Bieniarzówna J., Małecki J.M.: *Dzieje Krakowa. T. 3. Kraków w latach 1796–1918*. Kraków 1979, s. 166, 167.

Alfred Daun, *Popiersie Mikołaja Kopernika*, ok. 1890 r., park im. H. Jordana w Krakowie, fot. B. Wereszczyński

postumencie z płyciną inskrypcyjną, flankowaną herbami Miasta Krakowa i Uniwersytetu Jagiellońskiego, przedstawił rozbudowaną kompozycję rzeźbiarską. Centralnym jej elementem jest całofigurowa, antykizująca postać Uranii wspartej na owalnej tarczy z gwiazdozbiorem. Nakłada ona wieniec laurowy na głowę konwencjonalnego popiersia Kopernika w profesorskiej todze, stojącego obok na kolumnie. Po bokach figuralnej grupy dodatkowo ustawiony został globus i astrolabium, jako atrybuty upamiętnianego astronoma.

Wydaje się, że rok fundacji pomnika nie jest tu bez znaczenia i wiąże się ściśle z kopernikańskim dziełem *De revolutionibus orbium coelestium*. W 1822 roku, po ponad 200 latach, decyzją Trybunału Świętej Inkwizycji zaaprobowaną przez papieża Piusa VII (1740–1823), Kościół uznał teorię

Pomnik Mikołaja Kopernika, widok obecny, fot. E. Lang

heliocentryczną Kopernika, wykreślając równocześnie jego dzieło z indeksu ksiąg zakazanych¹⁰⁷. Przypuszczalnie to wydarzenie stało się przyczyną do wystawienia w tym czasie w Krakowie pomnika ku czci wielkiego polskiego uczonego.

Drugi krakowski pomnik Mikołaja Kopernika stanął w klatce schodowej głównego gmachu Akademii Umiejętności przy ulicy Sławkowskiej 17 w 1873 roku. Dzieło Walerego Gadomskiego (1833–1911), wykonane rok wcześniej, zostało ufundowane przez zasłużoną filantropkę Zofię z Branickich Potocką¹⁰⁸. Jego fundacja wiązała się z organizowanymi w Krakowie wielkimi obchodami 400. rocznicy urodzin Kopernika, które zostały połączone z uroczystą inauguracją działalności krakowskiej Akademii Umiejętności¹⁰⁹. Dzieło Gadomskiego formalnie nawiązywało do wcześniejszego, warszawskiego pomnika autorstwa Berthela Thorvaldsena, wyobrażając siedzącą

¹⁰⁷ Decyzją Trybunału Świętej Inkwizycji, 5 marca 1616 r. dzieło Mikołaja Kopernika *De revolutionibus orbium coelestium*, wydane w 1543 r. zostało wpisane do indeksu ksiąg zakazanych. *Galileusz* [online] [dostęp: 20 marca 2009 r.]. dostępny w Internecie: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Galileusz>.

¹⁰⁸ Fengler F.: Rzeźbiarstwo. W: *Jana Jaworowskiego Kalendarz Polski Ilustrowany na rok 1874*. Warszawa 1874, s. 56. Wydaje się, że figura astronoma przed przekazaniem jej Akademii Umiejętności została zaprezentowana na Powszechnej Wystawie Sztuki w Wiedniu w 1873 r. Może na to wskazywać opis jednej z rzeźb prezentowanej na wystawie, zamieszczony w artykule Juliusza Cenglera: „W Galicyi w pewnej wsi na dworze dziedzica, wykuł pan Gadomski z Krakowa posąg Kopernika siedzący, naturalnej wielkości z marmuru. Mógł on na wsi bardzo się podobać, bo był unikatem, ale na wystawie między innemi stracił dużo uroku. Na posagu Kopernika

napisał Gadomski cenę 10 000, czyli 6000 rubli srebrnych. Cena to pokaźna, przerażałaby śmiertelnie niejednego z naszych przeznacnych protektorów”. Przypuszczalnie, wspomniana wieś „na dworze dziedzica” to podkrakowskie Krzeszowice będące własnością Potockich. Jest bardzo prawdopodobne, że Gadomski otrzymywał zamówienia od zamożnej rodziny, a szczególnie Zofii Potockiej, cenionej filantropki, kolekcjonerki i fundatorki licznych dzieł sztuki. Dobrym tego przykładem może być jej realistyczne popiersie o wysokiej klasie artystycznej, odkute przez Gadomskiego ok. 1876 r. (Muzeum Narodowe w Krakowie – nr inw. II-rz-78). Forma i wielkość opisywanej przez Cenglera rzeźby, jak również jej hipotetyczny związek z hrabiną Potocką mogą świadczyć o tym, że jest ona tożsama z krakowską statua Kopernika.

¹⁰⁹ Fras Z.: *Galicia*. Wrocław 2003, s. 221–227; *Encyklopedia...*, s. 1002, 1003. Z inicjatywy prof. Jerzego Samuela Bandtkiego (1768–

Pomnik Mikołaja Kopernika, sygnatura rzeźbiarza Cypriana Godebskiego, fot. H. Jakóbczak

cego astronoma w średnim wieku. Został on wyobrażony jako średniowieczny uczony w czasie pracy, z otwartą księgą na kolanach. Ubrany w długą szatę z kołnierzem i wysokie buty o marszczonych cholewkach, wspiera się ramieniem o stojący obok niego globus. Figura odkuta w białym marmurze ustawiona została na prostym postumencie, na którego frontowej ścianie została wyryta pamiątkowa inskrypcja.

Ostatnia wspomniana pomnikowa pamiątka Kopernika stanęła w parku założonym przez dr. Henryka Jordana (1842–1907) w 1889 roku. Zlecił on krakowskim rzeźbiarzom: Alfredowi Daunowi (1854–1922) i Michałowi Korpulowi (1854–1915), wykonanie galerii 44 popiersi wielkich Polaków, ustawionych w parku na prostych postumentach¹¹⁰. Wiązało się to z XIX-wieczną modą tworzenia rzeźbiarskich cykli wielkich narodowych bohaterów oraz twórców rodzimej nauki i kultury, o czym pisał Piotr Szubert: „W okresie prześladowań narodowych uwiecznienie wielkich rodaków traktowane było jako moralny obowiązek artysty”¹¹¹. Realistyczne popiersie astronoma, ustawione na prostym postumencie, wykonał około 1890 roku Alfred Daun.

Również w XX stuleciu pamięć astronoma uczczono licznymi pomnikami stawianymi w całej Polsce. Spośród nich można wymienić monumenty wzniesione w Warszawie (Pałac Kultury, 1955), Chorzowie (1964), Grudziądzu (1972), Piotrkowie Trybunalskim (1972), Toruniu (1973), Krośnie (1973), Wieliczce (1973), Fromborku (1973), Wrocławiu (1974), Łodzi (2002), Olsztynie (2003). Warto także pamiętać, że Kopernik należący do plejady najwybitniejszych światowych uczonych, upamiętniany był również w miastach poza polskimi granicami m.in. w Mexico City, Salzburgu, Frankfurt nad Odrą, Filadelfii oraz Los Angeles.

Krakowski pomnik jest jednym z najciekawszych monumentów Kopernika w Polsce, zarówno ze względu na swoją wysoką klasę artystyczną, jak również z powodu ciekawej formy architektonicznej pomnika – fontanny, a przede wszystkim oryginalnej ikonografii. Zgodnie z zaleceniami fundatora, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cyprian Godebski zerwał z tradycyjną formułą przedstawiania astronoma jako dojrzałego mężczyznę w todze profesorskiej. Wyobraził

1835), wspieranego przez ówczesnego rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego Walentego Litwińskiego (1778–1823), w 1815 r. zostaje powołane do życia Towarzystwo Naukowe Krakowskie. W 1871 r. reskryptem carskim instytucja ta została przekształcona w krakowską Akademię Umiejętności. Jej oficjalna inauguracja odbyła się w obecności cesarza Franciszka Józefa (1830–1916), 7 maja 1873 r.

¹¹⁰ Łopuszański T.: *Miejski park Dra Jordana w Krakowie*. Kraków 1894, s. 5; Kuciel J.: *100 lat parku Jordana*. „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1992, z. 19, s. 73.

¹¹¹ Cyt. za: Król A.: *Rzeźba polska XIX wieku z kolekcji Muzeum*

Narodowego w Krakowie, Kraków 2004, s. 37. Modę tę w Polsce zapoczątkowała w Polsce Izabela Czartoryska, gromadząc w swoich puławskich zbiorach wizerunki wielkich Polaków. Rzeźbiarskie cykle popiersi wykonywał w tym czasie m.in. Jakub Tatarkiewicz, Władysław Oleszczyński (1807–1866), Wojciech Świącki (1823–1873), Wiktor Brodzki (1817?–1906), Pius Weloński (1849–1931) i Tadeusz Barącz (1849–1905). Miały one przede wszystkim za zadanie kultywować w zniewolonym kraju pamięć wielkiej historii państwa Polskiego i stanowiły one rodzaj „rekompensaty” za brak możliwości stawiania monumentalnych pomników, zakazanych przez zaborców.

on młodzieńca w wieku studenckim w stroju średniowiecznego scholara krakowskiej uczelni. Co prawda, formalnie nawiązał do najbardziej popularnych kopernikańskich wizerunków, przede wszystkim z portretu toruńskiego, jednak stworzył jego nowe, młodzieńcze wyobrażenie. Możemy przypuszczać, że w swoim dziele inspirował się niekonwencjonalnym przedstawieniem z miedziorytu *Portret młodzieńczy Mikołaja Kopernika* autorstwa Johna Chapmana (przed 1772–1823). Grafika ta została wykonana prawdopodob-

nie około 1796 roku w Londynie dla „European Magazine”, wraz z szeregiem portretów wybitnych ludzi nauki¹¹². Wydaje się, że nie była ona rozpowszechniona w Europie, choć notuje się ją w katalogu portretów ze zbiorów Emeryka Hutten-Czapskiego (1828–1896) oraz w *Katalogu zbiorów kopernikańskich* Muzeum Polskiego w Rapperswilu¹¹³. Brak źródeł potwierdzających znajomość opisywanej grafiki przez Godebskiego sprawia, że nawiązanie do niej w posągu Kopernika pozostaje jedynie kuszącą hipotezą.

The Monuments of Kraków – Monument to Nicolaus Copernicus

In the western section of Planty Park, in the middle of a flowerbed in front of Collegium Witkowskiego of Jagiellonian University (the building housing the Institute of History at 13 Gołębia St) stands the monument commemorating Nicolaus Copernicus. It has been there for over 50 years. Today it constitutes the set of outdoor sculptures scattered around Planty Park in Kraków, this, however, is not its original location and setting, its history going back to the 19th century.

In 1864 – the year which marked the quincentenary of the foundation of Jagiellonian University, formerly called the Kraków Academy (Akademia Krakowska) – the idea was born to erect two monuments commemorating the royal founders of the university – King Casimir III the Great, and King Władysław II Jagiełło (Jogaila) – in front of Collegium Novum (main university building). The idea was revived several times over the years, however, owing to the lack of financial resources and the unfavourable response from the Austrian authorities, the project was never accomplished. In 1894 the idea to commemorate the university's great jubilee by erecting a monument was resumed once more. This time, however, it was decided that the monument in question would not honour Polish monarchs, but one of the most eminent students that ever attended the Kraków Academy, namely Nicolaus Copernicus. The initiative came from Prof. Marian Sokołowski, Head of the Department of Archaeology at Jagiellonian University. The bronze monument was to incorporate a well. According to the original plan, it was to be erected in the courtyard of Jagiellonian Library which, until World War II, had its seat in Collegium Maius – the oldest university building.

The monument in the form of a fully figural statue depicting Copernicus as a young man holding an astrolabe in his hand was designed by sculptor Cyprian Godebski, whereas the plinth (which also functioned as a fountain) was designed by a team of architects: Zygmunt Hendel and Tadeusz Stryjeński, and featured commemorative plaques with inscriptions and bronze sculptural decoration. Just as it was in the case of other Kraków monuments, the discussion over its form and shape lasted for years on end, which

seriously delayed the completion of the project. The fountain-monument was finally unveiled on 8 June 1900 during the ceremony held in the courtyard of Jagiellonian Library to commemorate the quincentenary of the re-establishment of the university, and was very well received by art critics.

During World War II German occupation authorities methodically demolished all Kraków monuments that commemorated eminent Poles who had played pivotal roles in Polish history and culture. As a result of that demolition operation, the monuments of Polish national heroes and key contributors to Polish culture, such as King Władysław II Jagiełło, Tadeusz Kościuszko and Adam Mickiewicz, were pulled down. Fortunately, the monument to Copernicus survived, as German occupation authorities regarded him as “the greatest of German scholars”. In 1943 they even organized great jubilee celebrations in Kraków to commemorate the quatercentenary of the astronomer's birth. A special, thematic issue of the *Die Burg* quarterly dedicated to Copernicus' life and oeuvre was published; occasional stamps and a notelet featuring a photograph of the monument standing in the courtyard of the former university library building (which by that time had been turned into the seat of the Institute for German Work in the East) were also issued.

In 1953, during renovation works conducted in Collegium Maius by Karol Estreicher, it was decided that the monument was in fact an anachronism which clashed and interfered with the original, Gothic character of the building. It was at that point that the decision was made to move the monument to its current setting in Planty Park, in front of Collegium Witkowskiego and very close to Collegium Novum, which corresponded with the original 19th-century idea to erect a memorial statue in front of the main university building.

The article is a monographic study of the history of the monument to Nicolaus Copernicus designed by Cyprian Godebski. The author has used archival materials pertaining to the foundation of this monument from the collection of Jagiellonian University Archives, the State Archive in Kraków, and printed press materials. Moreover, the text has been enriched by additional data – a survey of iconographic representations of Copernicus in art, from the earliest historically documented portraits to contemporary artistic renditions. An important section of the article is the description of the most interesting monuments dedicated to the world-famous astronomer situated in Kraków, as well as in other Polish cities.

¹¹² Supruniuk M.A.: *Portret młodzieńczy Mikołaja Kopernika*. [online] [dostęp: 21 marca 2009 r.]. Dostępny w internecie <http://www.bu.umk.pl/cymelia/chapman.html>.

¹¹³ *Ibidem*.